

מעמדם של מטבעות דיגיטליים בהלכה

ראשי פרקים

א. מבוא	ד. הגדרת מטבע דיגיטלי ככסף
ב. מעמדם ההלכתי של נתונים דיגיטליים	ה. הגדרת מטבע דיגיטלי לעניינים הלכתיים
1. נתון דיגיטלי כערך מוסף לאמצעי האחסון	1. ריבית
2. בעלות על נתון דיגיטלי מכוח המנהג ומכוח 'דינא דמלכותא דינא'	2. מעשה הקניין לצורך העברת בעלות על מטבע דיגיטלי
3. נתון דיגיטלי הוא דבר מוחשי - 'יש בו ממש'	3. חילול מעשר שני
4. האם נתון דיגיטלי הוא בגדר "גופו ממון"	4. פדיון הבן
ג. מעמדו ההלכתי של מטבע דיגיטלי	5. מחצית השקל
1. הבעלות על הכסף הדיגיטלי	ו. סיכום
2. הגדרת מטבע דיגיטלי כ'גופו ממון'	

א. מבוא

מטבעות דיגיטליים תופסים בשנים האחרונות חלק הגדל והולך בשוק ההון. כיום מדובר בעיקר על מטבעות דיגיטליים פרטיים, שהמפורסם שבהם הוא ה'ביטקוין'. מטבע דיגיטלי מדינתי כמעט לא קיים לעת עתה,¹ אולם בנקים מרכזיים בעולם בוחנים את האפשרות להנפקת מטבע דיגיטלי מדינתי. גם בישראל קיימת תוכנית השקל הדיגיטלי - שק"ד,² הבוחנת³ היבטים כלכליים חוקיים וטכנולוגיים בקשר להנפקת מטבע דיגיטלי של בנק ישראל.

מטבעות דיגיטליים פועלים בטכנולוגיות שונות, וקיימים ביניהן הבדלים.³ התיאור להלן⁴ הוא של המטבע המוכר ביותר, הביטקוין, תוך שימת לב לנקודות שבהם נבדל מטבע

* תודה לרב עדו רכניץ על הביקורת וההארות. ולרבנים יחיאל איתמר, יעקב ויזל ואב"י ונגרובר על הערותיהם המועילות.

1. מלבד איי הבהאמה שהנפיקה מטבע דיגיטלי ממשלתי בסוף שנת 2020 (כאמור בהודעת הבנק המרכזי של איי הבהאמה, www.centralbankbahamas.com, מיום 25.09.2020).

2. "ועדת ההיגוי של בנק ישראל להנפקה אפשרית של שקל דיגיטלי מפרסמת דוח לציבור", אתר בנק ישראל, 11.05.2021.

3. מנגנון הסליקה יכול להיות מבוזר (=נשלט ע"י כלל המשתמשים), מבוזר חלקית או מרכזי. יכול להיות מבוסס ערך 'אסימון', כלומר שהמשתמש יקבל קובץ דיגיטלי שימשש אותו, או להתנהל כחשבון בבנק המרכזי בדומה לחשבונות בנק. ראו בדו"ח מסכם של הצוות ללימוד ובחינה של מטבעות דיגיטליים בהנפקת בנקים מרכזיים, בנק ישראל, נובמבר 2018, עמ' 14-16.

4. התיאור מתבסס על ניקי קוצננקו, גתית גור גרשגורן, נייר עבודה של המחלקה הכלכלית ברשות לניירות ערך "מטבעות דיגיטליים סקירה ראשונית - ביטקוין כמקרה בוחן" אוגוסט 2014, עמ' 8-9; אור דונקלמן - טכנולוגיית הבלוקצ'יין עמ' 33, בתוך: טכנולוגיית הבלוקצ'יין בישראל - שיבושים שימושים אתגרים וחסמים, פרום בלוקצ'יין המרכזי לחקר סייבר משפט ומדיניות, אוניברסיטת חיפה ואיגוד האינטרנט הישראלי, דצמבר 2020. מונחים טכנולוגיים עיקריים ומשמעותם, בדו"ח בנק ישראל (לעיל הערה 3) עמ' 8-9.

דיגיטלי ממטבע פיזי. ייצור הביטקוין נעשה באמצעות מציאת פתרון לבעיה מתמטית, לה נדרש כוח חישוב רב. שלב זה נעשה באמצעות שיתוף מחשבים רבים, ומכונה 'כרייה'.

לאחר ה'כרייה', נשמר המטבע בתוכנה ייעודית המותקנת במחשב של המשתמש, ומכונה 'ארנק דיגיטלי'. לשימוש במטבע נדרש 'מפתח' - סיסמה ייעודית. שלב זה דומה לשלבי הייצור של מטבע פיזי, שמודפס או מוטבע, ונשמר בארנק פיזי.

היות שהנתונים הדיגיטליים יכולים להישמר במחשב של המשתמש, נדרשת הגנה מפני שימוש כפול במטבע. הגנה זו מתבצעת באמצעות 'ספר חשבונות מבוזר' בו מתועדת כל עסקה, שנחשבת לתקפה רק לאחר שאושרה ע"י כלל המשתמשים. 'ספר החשבונות' מאומת בטכנולוגיית 'בלוקצייין', בה כל בלוק הכולל מספר עסקאות שאושרו, נחתם דיגיטלית ומחובר לבלוקים הקודמים באמצעות שמירת חתימותיהם הדיגיטליות. כך נוצרים עותקים זהים רבים, שמונעים את זיוף המידע.

מעמדו ההלכתי של מטבע דיגיטלי דורש בירור, האם נחשב כ'יש בו ממש' או כ'אין בו ממש', כדבר 'שגופו ממון' או כדבר 'שאין גופו ממון', האם הוא כמטבע או לא.⁵

נפרט תחילה את השאלות העיקריות:

א. האם בעלות על מטבע דיגיטלי מוכרת ע"י ההלכה? עפ"י ההלכה אין אדם מקנה דבר שאין בו ממש ויש אומרים שאין אדם יכול להיות בעלים על דבר שאין בו ממש. שאלה זו אינה ייחודית רק למטבע, אלא קיימת בכל נתון דיגיטלי. היבטים טכניים של השימוש במטבע דיגיטלי עשויים להעצים שאלה זו, כפי שיפורש.

ב. גם אם נניח שהבעלות על מטבע דיגיטלי מוכרת הלכתית, יש לברר האם הוא מוגדר כדבר 'שגופו ממון', הבחנה הרלוונטית לכמה הלכות. גם היבט זה אינו ייחודי למטבע, אלא לכל נתון דיגיטלי, אולם אופן המסחר במטבע דיגיטלי מייחד לכך מבט נוסף.

ג. האם מטבע דיגיטלי דינו ככסף לגבי פדיון הבן, ריבית, חילול מעשר שני ודרכי הקניינים. בעניינים אלו יש הלכות ייחודיות לכסף, ויש לברר את דינו של מטבע דיגיטלי.

הדברים להלן יתחלקו לשלושה חלקים: בחלק הראשון יידון מעמדם ההלכתי הכללי של **נתונים דיגיטליים**, בחלק השני יידון לאור כך מעמדו הכללי של **מטבע דיגיטלי**, ובחלק השלישי יידון מעמדו לעניין ההלכות הייחודיות לכסף בהלכה.

ב. מעמדם ההלכתי של נתונים דיגיטליים

נתון דיגיטלי הוא תוכן המאוחסן באמצעי זיכרון, שניתן לקריאה באמצעות מכשיר ייעודי. האחסון נעשה באמצעים שונים, היוצרים שינוי חומרי באמצעי האחסון, בדרך אופטית, מגנטית או חשמלית. כך קולט אמצעי האחסון את הצלילים, התמונות והנתונים בדרך שניתנת לקריאה בעתיד, כקובץ שמע או תמונה.

שאלת היסוד היא האם אפשר להיות בעלים על נתון דיגיטלי⁶ שימושי? לדוגמה קובץ שמע או וידאו. איננו עוסקים בזכויות היוצר על קובץ זה, שמשמעם יכולתו למנוע את

5. ראו עוד: הרב שלמה גינצלר, 'שקל כסף - כסף דיגיטלי בהלכה והגדרתו של כסף התורה', 'ישורון לג', עמ' תרו-תרכו; הרב שלמה אישון, 'מטבע וירטואלי (ביטקוין) - האם נחשב מטבע על פי ההלכה?', אמונת עתיד 119 (תשע"ח) עמ' 126-121; הרב נחמיה טיילור והרב הראל ברגר, 'ביטקוין - בעלות וקניין', אמונת עתיד 124 (תשע"ט), עמ' 128-121; הרב דוד שלמה שור, 'חברה בע"מ, אוצר-המשפט ב, עמ' תשלז-תשלח.

6. ההגדרה המקובלת היא 'נכס דיגיטלי', המניחה כמונח מאליו שזהו חפץ שיש לו בעלים, וזכותו לקבוע את דינו. במאמר תשמש ההגדרה 'נתון דיגיטלי' שמתארת את המציאות מבלי לתקף במובלע יחס משפטי מסוים.

העתקת הקובץ ויצירת עותק אחר מהקובץ המקורי. עיסוקנו הוא בבעלות על הנתון הדיגיטלי המקורי (מעמד נכס זה ומעמד המזיק אותו נובעים מתפיסת הבעלות עליו).

ההלכה קובעת שאין אדם מקנה דבר שאין בו ממש.⁷ הפוסקים נחלקו האם משום שההלכה אינה מכירה בבעלות עליו,⁸ או שלמרות שיש עליו בעלות, לא ניתן להעביר אותה לאחר. בענייננו יש לדון אם נתון דיגיטלי נחשב דבר שאין בו ממש. לסוברים שאין בעלות על דבר שאין בו ממש, הדיון הוא אם יש בעלות על נתון דיגיטלי, ולסוברים שיש בעלות על דבר שאין בו ממש אלא שאי אפשר להקנותו, תעלה השאלה האם ניתן להעביר בעלות על נתון דיגיטלי, בפרט לגבי מטבע דיגיטלי שנועד להעברה כאמצעי תשלום.

נתון דיגיטלי הוא לכל היותר מעין כתב, או אות מגנטי בלבד, על גבי אמצעי אחסון. נראה שניתן להחיל עליו קניין במספר דרכים:

א. נתון דיגיטלי כערך מוסף לאמצעי האחסון.

ב. בעלות מכוח המנהג, או 'דינא דמלכותא דינא'.

ג. לראות בו דבר שיש בו ממש.

1. נתון דיגיטלי כערך מוסף לאמצעי האחסון

היות שכל נתון דיגיטלי נמצא על גבי אמצעי אחסון פיזי, הוא מעלה את האיכות והמחיר של אמצעי האחסון. שימוש ללא רשות בנתון הדיגיטלי הוא שימוש ללא רשות באמצעי האחסון, נזק לנתון הדיגיטלי הוא נזק לאמצעי האחסון, הקניית הנתון הדיגיטלי תיעשה באמצעות הקניית אמצעי האחסון, וכן הלאה. במבט כזה נדון את הנתון הדיגיטלי כתכונה של אמצעי האחסון, וממילא בעל אמצעי האחסון הוא בעליו של הנתון הדיגיטלי.

יש לבחון גישה זו מבחינה נזיקית.⁹ הורדת ערך כשלעצמה אינה מחייבת בנזיקין,¹⁰ לכן כדי לראות במחיקת הנתון נזק לאמצעי האחסון, יש לראותו כחלק ממנו, וכך תיחשב מחיקתו פגיעה פיזית בו. אולם הנתון הדיגיטלי 'יוצא ונכנס' מאמצעי האחסון, וקשה לראותו כחלק ממנו.¹¹

יש גם מקרים שבהם גישה זו ודאי לא תספיק. כגון כאשר אמצעי האחסון שייך לשני שותפים, שאחד מהם אחסן בו קובץ שלו, האם הוא יכול לאסור על שותפו להשתמש בנתון הדיגיטלי, שהרי אמצעי האחסון שייך גם לו, וזכותו להשתמש בו כרצונו.

7. רמב"ם הל' מכירה כב, ג-יד: "אין אדם מקנה לא במכר ולא במתנה אלא דבר שיש בו ממש". ובעקבותיו בשו"ע חו"מ ריב, א. ברמ"א חו"מ רעו, ו שדין זה תקף גם בירושה. המושג 'אין בו ממש' נזכר בהלכה במספר הקשרים ומשמעויות השונים זה מזה, ראו: נדרים טו, א. משנה נגעים ד, ד. ביצה לו, א. כך שמשמעו המילולי הוא דבר שאינו מוחשי, וההקשר משתנה בהתאם לנושא.

8. דיון רחב היקף בשאלה זו, אצל הרב יעקב אברהם כהן, עמק-המשפט, כרך ד, סימנים טו-כג. שלדעתו בראשונים ואחרונים קיימת הסכמה שישנה בעלות על דבר שאין בו ממש, רק שלא ניתן להעבירו לאחר. וראו: הרב מיכאל אברהם, 'גניבת דעת וקנין רוחני', תחומין כה, תשס"ה, עמ' 353-357, שדעתו שונה.

9. הסוברים שהגדרת 'היזק שאינו ניכר' קיימת גם בנזק שאינו משפטי (לענ"ד אין לומר כן, אולם ראו: הרב צבי שפיץ, משפטי-התורה ב"ק עמ' כז; הרב יעקב אפשטיין, חבל-נחלתו כה, נא שסוברים כך) יחייבו רק משום קנס ובמזיד (כדין 'היזק שאינו ניכר' בשו"ע חו"מ שפה, א) שכן היזק הנתון אינו ניכר באמצעי האחסון.

10. מכמה מקורות: ב"ק כו, ב - זרק כלי מראש הגג על כרים וכסתות וקדם וסילקם פטור; צח, א - זורק מטבע לים במים צלולים פטור משום 'הרי שלך לפניך'; קטז, ב - הראה חפץ לאנשים חייב רק מדין גרמי; כתובות פו, א - מוחל שטר חוב חייב רק כגורם. אילו הורדת ערך של חפץ מהווה פעולת נזק, בכל אלו היה חייב עליה.

11. ניתן לראות בדין 'טמון באש', שהכלי הטמון אינו נחשב חלק מהגדיש, שהרי על החלק הפנימי של הגדיש חייב.

כמו כן, במקרה שאמצעי האחסון מושכר, האם המשכיר יכול לאפשר שימוש בנתונים שאכסן השוכר? במקרה כזה תעלה גם שאלת החיוב במקרה של נזק לנתונים, שהרי מחיקת הנתונים אינה מפחיתה את ערך אמצעי האחסון המושכר.

מקרה זה אינו תיאורטי. חוות שרתים המאחסנות כמויות עצומות של נתונים, מצויות בבעלות של חברות גדולות, המשכירות שירותי אחסון ללקוחותיהן. האם חברות אלו רשאיות להשתמש בנתונים אלו כרצונם?

לכן ישנה חשיבות לשאלה אם קיימת בעלות על הנתון הדיגיטלי עצמו, וכן אם ישנו חיוב נזיקין בנוגע לנתון הדיגיטלי עצמו, בהתעלם מאמצעי האחסון.

2. בעלות מכוח המנהג, או מכוח 'דינא דמלכותא דינא'

הפוסקים¹² הכירו בבעלות והקנאה של זיכיונות ורישיונות ממשלתיים ועסקיים (כגון, רישיון לפתוח סניף של רשת חנויות), למרות שאלו דברים שאין בהם ממש, וזאת על בסיס המנהג והחוק. מכוח נימוקים אלו ניתן להכיר גם בבעלות והקניה של נתונים דיגיטליים.

באופן דומה, ניתן להגדיר את הנתון הדיגיטלי כנכס מכוח המנהג והחוק. אמנם מכיוון שעל פי ההלכה לא ייחשב כנכס יהיו לכך כמה השלכות:

א. לא יהיה לנתון הדיגיטלי מעמד ממשי על פי ההלכה (למשל, כסף דיגיטלי לא ייחשב ככסף ממשי על פי ההלכה), גם אם ניתן יהיה להקנותו ולהיות בעלים עליו.

ב. דין הנתון הדיגיטלי ישתנה בהתאם למנהג והחוק באותה עת ובאותו מקום.

על כן, דרך המלך היא לברר אם נתון דיגיטלי נחשב 'דבר שאין בו ממש' או לא, מבלי להזדקק למנהג ולדין המלכות.

3. נתון דיגיטלי הוא דבר מוחשי - 'יש בו ממש'

הדוגמאות של הרמב"ם (מכירה כב, יד) ל'דבר שאין בו ממש' הן: מראה, טעם וריח, של עצם פיזי, שאינם בני קניין אלא כחלק מהעצם הפיזי. לכאורה נתון דיגיטלי דומה לכך,¹³ והריהו 'דבר שאין בו ממש' שלא ניתן להקנותו, וייתכן שלא קיימת בעלות עליו.

אולם דימוי זה אינו מדויק. שכן נתון דיגיטלי הוא רצף פיזי מוגדר של חלקיקים,¹⁴ הקיימים בצורה מסוימת בתוך אמצעי האחסון, וניתן להשתמש בהם באמצעות כלי ייעודי. כך שניתן לומר שיש בעלות על החלקיקים הקיימים באמצעי האחסון, הניתנים לשימוש ע"י קריאתם במכשיר שנועד לכך. זאת בשונה ממראה, טעם וריח, שמוגדרים כתכונות איכות שבחפץ הפיזי, ולא ניתן לבדוד אותם ולהשתמש בהם ישירות.¹⁵

12. ראו שו"ת מהרש"ל סי' לו, שאפשר לקנות ולמכור דבר שאין בו ממש, כשכך נהוג על פי החוק או ע"פ מנהג הסוחרים, וראו פת"ש חו"מ ריב"א על זיכיונות, ובשו"ת הריטב"א סי' מד, שהקניית זיכיון בין יהודי לגוי מועילה מפני שבדיני הגויים מקנים 'דבר שאין בו ממש'. הצד השווה שבמקורות הללו שמדובר במציאות חוקית ועסקית ברורה. יש לדון בדבר כאשר החוק 'רודף' אחרי ההתפתחויות הטכנולוגיות.

13. יש שהניחו בפשיטות שמטבע דיגיטלי הוא 'דבר שאין בו ממש' (הרב אשר וייס, שיעור 'הביטקוין בהלכה' אתר קול הלשון, כד אדר תשפ"א; הרב יהושע פרידמן, אוצר בית ה', עמ' 91-92, ובמאמרו 'קיום מצות מחצית השקל בכסף של ימינו', תחומין לד עמ' 479). לתפיסה זו, אדם ששינה את רישומי הבעלות והזיק מטבע דיגיטלי, לא יידון כמזיק חפץ, שכן רק מנע מחברו את אפשרויות הרווחה שהיו בידו. אולם הרב שלמה גרינץ ('דיני נזיקין בעידן המידע', תחומין לה עמ' 440) חייב את המשנה רישום בעלות כמזיק גמור ולא כגרמא.

14. להסבר בהיר ראו: נעה זמשטיין, 'איך המידע על דיסק-און-קי לא נמחק אחרי שמוציאים אותו מהחשמל', אתר מכון דוידסון, 13.02.2011.

15. החלקיקים הנקלטים באף אינם ניתנים להפרדה, ויש לראותם כתכונת איכות בחפץ ולא כדבר נפרד.

למרות זאת ניתן לטעון כי נתון דיגיטלי אינו מוחשי, משלוש סיבות: א. קוטנו. ב. הצורך בכלי ייעודי כדי לחוש בקיומו ולהשתמש בו. ג. היכולת ליצור נתון זהה.

אולם נראה שאין די בנימוקים אלו, שהרי ניתן להיות בעלים על אלפית הגרם של פלוטוניום או על תרביית חיידקים, למרות שיש צורך בכלי ייעודי כדי להבחין ולהשתמש בהם. העיקרון ההלכתי של 'דבר שאין בו ממש', משמעו דבר שאין אפשרות להחזיק ולהשתמש בו, כך שככל שניתן להשתמש בנתון דיגיטלי יש לומר שיש בו ממש.

יש להביא ראיה שהגדרת דבר שיש בו ממש היא ע"פ היכולת להשתמש בו. הגמרא (ביצה לט, א) קובעת ששלהבת נחשבת דבר 'שאינו בו ממש' לעניין מעילה בהקדש, עבודה זרה ומודר הנאה מחברו. לגבי הוצאה בשבת מבחינה הגמרא בין מוציא שלהבת בנשיפה שפטור, למוציא שלהבת אחוזה בקיסם או בחרס (ראו רש"י) שחייב, למרות שאינו חייב על אמצעי החזקה שאין בו שיעור, מפני שהיא נחשבת דבר ממשי ככל שהיא אחוזה בקיסם. משמעות אחיזת האש בקיסם היא היכולת להחזיק בשלהבת ולהשתמש בה.¹⁶

היכולת ליצור נתון זהה אינה פוגעת בהגדרת החפץ כמוחשי. כשם שהיכולת ליצור כלי זהה באמצעות פס ייצור אחיד אינה פוגעת בהגדרת כלי כדבר שיש בו ממש, מפני שכל כלי מיוצר מחומר בפני עצמו, כך בהנחה שהבעלות על נתון דיגיטלי היא בעלות על חלקיקים באמצעי האחסון, גם העתקת נתון דיגיטלי נעשית באמצעות יצירת חומר אחר.¹⁷

4. האם נתון דיגיטלי הוא בגדר "גופו ממון"

בהלכות מסוימות (פדיון הבן¹⁸, שבועה¹⁹ ודינים נוספים שהובאו בהערה²⁰) יש הבחנה בין חפץ שגופו ממון לחפץ שאין גופו ממון. גופו ממון הוא חפץ שערכו נובע מהחומר שבו, ולא מהיותו הוכחה לדבר אחר. הדוגמה הרגילה לדבר שגופו ממון היא כלי, שהשימוש בו נובע מאיכויותיו החומריות. הדוגמה הרגילה לדבר שאין גופו ממון היא שטר חוב, שערכו נובע מהיותו ראיה משפטית שמאפשרת לגבות ממון מהחייב.

16. לגבי הנאה נחלקו בכך: הטי"ז יו"ד קמב, ג כתב שלגבי עבודה זרה שלהבת האחוזה בגחלת נחשבת ממשית, וכן עולה מרשב"א ביצה לט, א בשם תוספות. אולם רבנו חננאל ביצה לט, א התיר למודר הנאה מנר להדליק ממנו, משמע שהחשיב כל שלהבת כדבר שאינו ממשי. וכך פשטות המשנה בדין תחומין 'ושלהבת בכל מקום', שדין זה הוא גם בשלהבת שנלקחה מנר. אולם כל זה לגבי השלהבת החדשה, שזיקתה לשלהבת הראשונה אינה קיימת, משום שבשלהבת אין ממש. וראו ב"ק כב, א שלהו"א אין חיוב אשו משום ממון, שכן 'אין בה ממש'.
17. ניתן לטעון על כך, שלמרות שהנתון דיגיטלי מוחשי בחלקיקים הפיזיים שבהתקן האחסון, היות שמשחרר במטבע אינו מעביר חלקיקים אלו לרשות הקונה, אלא יוצר לקונה עותק של הנתון הדיגיטלי בהתקן אחסון אחר, הרי הבעלות אינה מתייחסת לחלק הפיזי אלא לרעיון שמאחוריו. אולם היות שהרעיון יושב רק על חלקיקים פיזיים, הרי שהנוחות שבמשחרר בדרך של יצירת עותק חדש אינה מונעת את הבעלות על החלק המוחשי של הנתון הדיגיטלי.

18. בכורות נא, א; רמב"ם ביכורים יא, ו; שו"ע יו"ד ש, ג.

19. משנה שבועות מב, ב ובגמרא שם ובב"ק קיז, ב הנימוק הוא ששטרות אין גופם ממון.

20. הלכות מדברי חז"ל: **חיובי שמירה** - משנה שבועות מב, ב. **אונאה** - משנה ב"מ נו, א.

הלכות מדברי ראשונים ואחרונים: **ריבית דאורייתא** - רא"ש ב"מ פ"ה ס"י א ובי"י יו"ד קסא מחודש א; **אין גוביינא בשטרות שאין גופם ממון** - תשובות הרשב"א מיוחסות כג; **אין תפיסה בשטרות שאין גופם ממון** - גינת ורדים אה"ע ד כו; **גרימת נזק אינה מחייבת תשלום** - המוסר אש לחרש שוטה וקטן אחראי על נזקו, אולם אם שרף שטרות אינו אחראי לכך, היות שאין גופם ממון הרי הוא גורם דגורם שאינו נושא באחריות - ספר התרומות נא ו ח בשם ראב"ד (תשובה קעט); **החשבתו כמטבע** - להלן אות 0 והערה 30 יתבאר שבדיני התורה יש דין כסף רק לדבר שגופו ממון.

מסתבר שנתון דיגיטלי שימושי הוא בגדר 'גופו ממון', וממילא יכול אדם לפדות את בנו בקובץ דיגיטלי בעל ערך שהוא נותן לכהן, ויהיה חייב שבועה במקרה של ויכוח עליו.

ההלכה הגדירה שטר חוב כ'אין גופו ממון', מפני שהוא משמש כהוכחה לקיום החוב, והחוב הוא הדבר שיש לו ערך, והוא קיים לעצמו בלי קשר לשטר, שהרי החוב ניתן לגבייה גם ללא השטר אם הודה הלווה. לכן לא גופו של השטר הוא ממון, אלא הוא מאפשר לקחת ממון שאינו בגופו. אולם נתון דיגיטלי יוצר בעצמו את התוצאה בעלת הערך, באמצעות אמצעי התרגום והקריאה שמתרגמים אותו לרצף תמונות וצלילים אותם יצר בעצמו. לכן דינו כ'דבר שגופו ממון', ככל חפץ שההנאה והערך גלומים בגופו. הצורך בכלי תרגום ייעודיים איננו הופך דבר 'אין גופו ממון', שהרי ברור שכלי המורכב משני חלקים מוגדר כ'גופו ממון' למרות שכדי להשתמש בכלי זה זקוקים לכלי אחר, זאת מפני שהממון מצוי בגופו, ואף כאן התועלת נובעת מהנתון הדיגיטלי עצמו.²¹

הטיעונים האמורים על המוחשיות של הנתון הדיגיטלי והיות 'גופו ממון', נאמרים מנקודת מבט מסורתית על הממשות. מלבד יש בהחלט מקום לטעון שמושג הממשות תלוי בזמן ובמקום, ובמציאות שבה חלק עצום מהחיים מתנהל במרחב הווירטואלי, הוא נחשב מוחשי לא פחות מהמרחב הפיזי המוכר. בהנחה זו, גם אם נשלול את הטיעונים הקודמים ונקבע שמצד צורת השימוש נתון דיגיטלי נחשב דבר שאין בו ממש, בזמנו ייחשב כדבר שיש בו ממש. מאותה סיבה, ייחשב הערך שבמרחב זה כדבר שגופו ממון, שכן ערכו נובע מעצמו ולא מהיותו הוכחה לדבר אחר.

ג. מעמדו ההלכתי של מטבע דיגיטלי

קיימים כיום מטבעות דיגיטליים רבים, הפועלים בטכנולוגיות שונות. לדיון ההלכתי חשובות שתי הבחנות: אחת, בין מטבע ממשלתי למטבע פרטי - כיום המטבעות הדיגיטליים הפעילים הם בעיקר מטבעות פרטיים, המיוצרים ע"י גורמים עסקיים, אולם בנקים מרכזיים בישראל ובעולם בוחנים ייצור של מטבע דיגיטלי ממשלתי. שנית, בין מטבע מבוסס 'אסימון' - המבוסס על קובץ דיגיטלי שבידי המשתמש, למטבע מבוסס 'חשבון', שהסחר מתנהל בו על בסיס רישום של גורם מרכזי.

המטבע אינו משמש ליצירת הנאה או שימוש מוחשיים, אלא רק לביצוע פעילות עסקית, בדומה למטבע ממשלתי רגיל. יש לברר אם תשמיש כזה די בו כדי להגדירו כדבר שיש בו ממש וכגופו ממון, בדומה לנתון דיגיטלי שאינו מטבע, שנדון לעיל.

21. ההגדרה 'גופו ממון' נאמרה בתלמוד כדי למעט שטרות. במקום אחד (ב"מ נו, ב) הוסיפה הגמרא הסבר "שאיין גופם מכור ואין גופם קנוי ואינם עומדים אלא לראיה שבהם". מקרים שנידונו בפוסקים: גט - נחלקו אם 'גופו ממון'. לרע"א (גיטין כט, א) וחתם-סופר (שו"ת אה"ע א פב) אין דיני שומרים על גט, שאין גופו ממון, מפני שפעולת הגירושין היא באמצעות הראיה [שלא כהבנת הרב זלמן נחמיה גולדברג 'מוזיק דבר שיש לו ערך אישי רק לבעליו' תחומין ח, עמ' 170-175]. שהסיבה היא מפני שהגט בר שימוש רק לאדם אחד. דבריו קשים: 1. המידע על הגירושין שימושי לכולם. 2. 'גופו ממון' משמעו 'הוא ממון אבל לא בגופו'. דבר ששווה לאדם אחד, עבורו גם 'גופו ממון', ולאחרים אינו ממון כלל. 3. בתוס' (כתובות לד, א ד"ה סבר לה כר"ש) מבואר ששור הנסקל שנגמר דינו ושווה רק לשומר להחזירו לבעליו, נחשב 'גופו ממון'. לחזון-איש (אה"ע לח טו) מכיוון שהגט עצמו מחיל את הגירושין ואינו מוכיח על דבר אחר, ממונו (=ערכו ותועלתו) בגופו. דרכון - שו"ת שואל-ומשיב א קלח כתב שאין 'גופו ממון', מפני שרק מוכיח שאישרו לאדם כניסה למדינה. פעולה - פעולת אדם כ'שחוק לפני, רקוד לפני' למנחת חינוך (מצוה שצב), רי"ש אלישיב ורי"י קניבסקי (קובץ תשובות ד קל) נחשבת 'גופו ממון'. ולהר צבי יו"ד, רמה, אינה נחשבת גופו ממון. שטרות כסף - לחת"ס (יו"ד ב, קלד) ועוד, 'גופו ממון', ולנחל יצחק ועוד, אין גופן ממון. ראו אנציקלופדיה-תלמודית ערך 'כסף' טורים תרלח-תרלט והערות 110 - 113.

1. הבעלות על הכסף הדיגיטלי

לאור האמור לעיל, מבחינה קניינית המטבע הדיגיטלי מוחשי ככל נתון דיגיטלי, שהרי אם הממשות מוגדרת מצד היכולת להתייחס לנתון ולהעבירו ממקום למקום, ממשות זו קיימת גם במטבע הדיגיטלי. עם זאת, בנתון דיגיטלי רגיל ניתן לעשות שימוש ישיר באמצעות התרגום והקריאה שלו, למשל ליצור צלילים מקובץ שמע, ואילו במטבע דיגיטלי אין שימוש ישיר, אלא רק כאמצעי תשלום.

אולם נראה שהנקודה המשמעותית איננה היכולת לתרגם את הנתון לשימוש פיזי, אלא עצם השימוש בו. ולכן כל נתון שנקרא וניתן להעברה ולהופעה, אף כאשר העברתו והופעתו אינם כוללים שימוש פיזי ישיר, נחשב כדבר ממשי וניתן להיות בעלים עליו.

בהקשר זה יש יתרון למטבעות דיגיטליים על פני נתונים דיגיטליים אחרים, היות שבשל הגנת אבטחה לא ניתן להעתיק מטבע דיגיטלי ולהשתמש בו. כך שבשונה מנתונים דיגיטליים אחרים שאפשר ליצור להם עותק, ומשום כך לראותם כדבר שאין בו ממש, מטבע דיגיטלי חסום מהעתקה ויש לו 'ממש' במובן שניתן להשתמש רק בקובץ המקורי.

טענה זו מתקיימת במטבע המבוסס על קובץ דיגיטלי שבידי המשתמש (מבוסס ערך 'אסימטרי'), אולם במקרה של מטבע מבוסס חשבון, בו מתנהל חשבון עו"ש בידי הבנק המרכזי, לא ייחשב המטבע כדבר ממשי, היות שאין בידי המשתמש דבר.²²

2. הגדרת מטבע דיגיטלי כ'גופו ממון'

למרות שנתון דיגיטלי רגיל גופו ממון, יש לדון האם כך גם מטבע דיגיטלי. השימוש העסקי בו כאמצעי תשלום הינו שימוש של הוכחה בהצגה בלבד, ובכך הוא דומה לשטר חוב ש'אין גופו ממון'.

אולם נראה שיש לראות גם מטבע דיגיטלי כדבר שגופו ממון,²³ מפני שהנתון הדיגיטלי איננו מוכיח דבר אחר חיצוני לו, אלא יכולת ההצגה שלו היא תכונה בעלת ערך, וקיומו

22. הדברים מתייחסים למציאות הקיימת במטבעות דיגיטליים מבוזרים (שאינן גוף המרכז את המידע ומאשר את תקפות העסקאות, ועסקה תקפה כאשר היא מאושרת ע"י רוב משתמשי הרשת), ולדרך שבה נבחנת יצירת מטבע דיגיטלי ממשלתי במדינות שונות כפי שתיארה ועדת ההיגוי של בנק ישראל להנפקה אפשרית של שקל דיגיטלי, במסמך "שקל דיגיטלי של בנק ישראל - תועלות אפשריות, טיוטת מודל וסוגיות לבחינה", מאי 2021. ניסוי מחשבתי להשלמת הדיון: מה תהיה ההלכה בחברה שבה כל החברים הם אזרחים של אציל מקומי, שהמערכת הפיננסית מתנהלת סביב פנקסו, בה הוא רושם את זכויותיהם וחובותיהם כלפיו וזה כלפי זה. בשלב מסוים מתעייף האציל ומייצר אפליקציה נגישה לעובדים, ובה מתנהלת מעתה המערכת הפיננסית.

במצב כזה ברור לעני"ד שאין מקום להגדיר את מערכת הרישומים ככסף, למרות שהרישומים משמשים בפועל כאמצעי התשלום. הרישומים שייכים לאציל, כך שאי אפשר לראות אותם כשל האזרחים, אלא כמייצגים את חובותיהם או (במקרה שמערכת התשלומים אינה מגובה במתכות) את עוצמתם ויכולתם הפיננסית, ולפיכך אין לראות בה כסף שלהם. זהו למעשה מצב הרישום כיום בבנקים מסחריים, שאין לראות בו את הכסף עצמו, גם בבנקים דיגיטליים שאינם משתמשים בכסף מזומן. זאת מפני שהרישומים שייכים לבנק שמאפשר ללקוח להשתמש בהם. שלא כדברי הרב שלמה אישון, לעיל הערה 5, שרישום בנקאי יכול להיות הכסף עצמו.

23. במטבע דיגיטלי מבוזר השימוש במטבע בפועל כדי לבצע עסקאות דורש אישור של כלל המשתמשים. זו מהווה בפועל מגבלה על יכולת השימוש התלויה באישור של אחרים. אולם נראה שאין בכך כדי לומר שאין 'גופו' של המטבע ממון, אלא האישור של כלל המשתמשים, שכן מצינו מציאות דומה גם בבעלות על דברים פיזיים, כגון מי שיש לו בית לפניו מביתו של חברו, ואין לו דרך, והוא זקוק לרשות חברו כדי לממש את שלו. כך שמגבלה כזו אינה קובעת שאין גוף הדבר שלו. בפרט כשהאישור נעשה באמצעות תקשורת אוטומטית בין המחשבים המאמתים את העסקה כך שהמגבלה אף מצומצמת יותר.

ביד אדם הוא שמזכה אותו במטבע. נמצא שתכונה זו היא בעלת ערך ממוני²⁴, לעומת שטר חוב שאין גופו ממון מפני שהוא מהווה הוכחה בלבד לקיומו של ממון אחר.

בעניין זה יש להבחין בשיקול שנאמר בפוסקים ביחס לשטרות כסף. לדעת רבי משולם איגרא (שו"ת חו"מ טז) מעמדם כ'גופם ממון' תלוי ביכולת לקבל שטר חדש עם הבאת הוכחה על אבדן.²⁵ שטר שבאובדנו אבד הממון נחשב 'גופן ממון' ואילו שטר שבאובדנו לא אבד הממון אינו נחשב 'גופו ממון'. לכאורה מטבע דיגיטלי ישווה לכך, ואם הוא ניתן לשחזור²⁶ ייחשב כאין גופו ממון.

אך נראה שדברי ר"מ איגרא אמורים דווקא בשטרות כסף, בתקופה שאלו היו שטרי חוב על הממשלה שהתחייבה לשלם את תמורתם. לכן, שטר שבאובדנו משולמת תמורה הרי 'אין גופו ממון', וכשבאובדנו לא משולמת תמורה נחשב כ'גופו ממון', שלמרות שערכו נובע מהראיה שבו, היות שראיה אחרת אינה קבילה הרי שהממון ב'גופו'. אולם כשבעצם לא היה מי שמתחייב לשלם את תמורת המטבע, הרי הממון בהכרח ב'גופו'. מעתה, גם החלטת ממשלה לשחזר את המטבע מסיבותיה, היא כנתינת מתנה לבעל המטבע, ואינה משנה את הגדרת המטבע כ'גופו ממון'.

ד. הגדרת מטבע דיגיטלי ככסף

נפנה לשאלה השלישית: האם מטבע דיגיטלי דינו ככסף במובנו ההלכתי. הכוונה הן למקרים בהם ההלכה דורשת שימוש בכסף (כגון, פדיון מעשר שני), והן בנוגע להלכות החלות על כסף (כגון, דרכי קנין ייחודיים)?

התבחינים ההלכתיים להגדרת כסף הם:

1. משמש כאמצעי תשלום,²⁷

2. מיטלטל,²⁸

24. לכאורה, מטבע דיגיטלי דומה לגט ודרכון, שהאחרונים נחלקו אם גופם ממון (לעיל הערה 21), שכן הם פועלים באמצעות הוכחה שיוצרת ערך שאיננו קיים בפני עצמו: גט מחיל גירושין ודרכון מאפשר מעבר בין מדינות, בניגוד לשטר חוב שערך החוב קיים לעצמו. אם כן, לרע"א וחת"ס מטבע דיגיטלי שעיקרו הוכחה אין 'גופו ממון', ולחזו"א 'גופו ממון' כיון שההוכחה יוצרת אמצעי תשלום [לפרשנות רז"ג גולדברג בדעת רע"א יוסכם שמטבע דיגיטלי 'גופו ממון' מפני ששווה לכל אדם].

אולם נראה שגם הסוברים שגט אין גופו ממון מפני שהוא פועל במישור ההוכחה, יודו שמטבע דיגיטלי נחשב דבר שגופו ממון, שכן: 1. מטבע דיגיטלי אינו פועל באמצעות הוכחה מופשטת, כגט ודרכון, אלא בפעולה, שהרי הנתון הדיגיטלי מאפשר לתוכנה הקוראת אותו לזהות ולהשתמש בו כמטבע. זו פעולה פיזית בעלת ערך, ממילא 'גופו ממון'. 2. גט ודרכון מוכיחים מציאות משפטית חיצונית. אולם מטבע דיגיטלי מוכיח את קיומו עצמו שהינו בעל ערך, ממילא גם ההוכחה שבו היא ב'גופו' ולא במקום אחר.

25. כנראה שררו הבדלים בין המדינות והתקופות במציאות משפטית זו, ראו אנצ"ת ערך 'כסף' הערה 108.

26. כהצעת ועדת ההיגוי של בנק ישראל לגבי השקל הדיגיטלי (במסמך שצוין לעיל הערה 22 עמ' 22).

27. הגמרא דנה בכמה מקומות האם שווה כסף נחשב ככסף ולאיה עניין, אולם לא הגדירה מהו כסף והסתפקה בהגדרתו לכלים ואוכל. אולם בב"מ מה, ב נאמר שאין מטבע נעשה חליפין משום שדעתו של האדם על הצורה, דהיינו יכולת התשלום שבמטבע. בב"מ מו, א פירשה הגמרא את המשנה "כל הנעשה דמים באחר - מאי ניהו מטבע" ופירש רש"י: "כל הרגיל להיות ניתן דמים באחר". בב"ק צז, ב מבואר שהמאפיין ההלכתי של מטבע להלוואה ולמעשה שני הוא היכולת לשלם בו, ולכן נחלקו אמוראים כשאפשר לשלם בו באופן דחוק.

28. בשבועות ד, ב על פדיון הבן ובב"מ נו, ב על שבועת השומרים, בהם נאמר בתורה 'כסף' אופיין הכסף כדבר המיטלטל וגופו ממון. [זאת בניגוד לדברי הרבנים אישון וגינצלר, לעיל הערה 4, שאין צורך בהיבט חומרי לכסף' בהלכה].

3. חפץ ממשי²⁹ ולא דבר מופשט בלבד.
4. גופו ממוין³⁰, כלומר, בעל ערך עצמי בניגוד לראיה על חוב, כאמור לעיל.
5. מונפק על ידי השלטון.
- ארבעת התבחינים הראשונים עולים מסוגיות התלמוד ומוסכמים. התבחין החמישי הוא חידוש של החתם סופר.³¹ לדבריו, שטרי כסף ממשלתיים (מנייר) דינם ככסף, בגלל שדין המלכות מחייב לקבל אותם כתשלום ("הילך חוקי"), ועל פי ההלכה "דינא דמלכותא - דינא".³²
- לעיל הוסבר שנתון דיגיטלי הוא בגדר 'דבר שיש בו ממש' ו'גופו ממוין'.³³ כמו כן, ברור שעל בסיס ההנחה שכסף דיגיטלי הוא החלקיקים הנתונים באמצעי האחסון, הרי שהוא גם מיטלטל. כעת עלינו לברר האם הוא נחשב כאמצעי תשלום כמשמעו בהלכה.
- אמצעי תשלום כולל שלושה מאפיינים, שאפיינו את המטבע בעבר ומאפיינים גם את הכסף המודרני: הוא משמש 1. למדידת ערך; 2. לשמירת ערך לאורך זמן; 3. לתשלום.³⁴ מטבע דיגיטלי אינו דומה אמנם ל'כסף' האמור בתורה המתאר מטבע העשוי ממתכת, אולם הוא יכול לשמש לאותן מטרות. האם ההבדל שולל את הגדרתו ככסף בהלכה?
29. ה'ממשות' כלולה בפשטות בהגדרת 'דבר המיטלטל', ועולה מכללא מהגדרת 'גופו ממוין' שמוסיפה שלא די בממשות אלא נדרש שהממוין יהיה בגופה.
30. לעיל הערה 28.
31. שו"ת חתם סופר ב, קלד; ה, קפז. דעות נוספות ראו: אנצ"ת ערך 'כסף', עמי' תרמא-תרמב והערות 129-131. הרב אהרן ליכטנשטיין ('הגדרת כסף', משפטי-ארץ ג: קנין ומסחר, עמי' 57) למד כך בירושלמי מעשר שני א, א' 'מטבע שמרד כגון בן כוזיבא אין מחלל' שהכוונה לתקופת מלכותו של בן כוזיבא, ולמרות זאת המטבעות שהנפיק לא היה דינם ככסף, מפני שמעמדו של בן כוזיבא היה כמורד במלכות רומא ולא כשלטון. יש להעיר על כך: 1. אין ראייה שזה גדר מטבע ולא דרישה במעשר שני, בדומה לדרישת 'יש עליו צורה'. 2. בבבלי ב"ק צז, ב: "אין מחללין על המעות שאינם יוצאות, כיצד? היו לו מעות כוזביות... אין מחללין", הברייתא מנמקת שאין מחללים על מעות בן כוזיבא (כוזביות, רש"י) שאינם יוצאות בהוצאה, הובאה ברמב"ם מעשר שני ד, י ויש לפסוק כמותה ולא כירושלמי. 3. ניתן לפרש את הירושלמי על פי הברייתא בבבלי כמתייחסת לתקופה שלאחר כישלון מרד בן כוזיבא, ומשום שאין המעות יוצאות. 4. ההגדרה של בן כוזיבא כמורד בעייתית: א. בסנהדרין צז, ב היחס אליו כמלך. ב. הגדרת 'מורד' כשהמרד הוא באימפריה המושלת נגד רצון העם תמוהה. יותר נראה שפירוש הירושלמי כבבלי, ומשום ש'אין המעות יוצאות'.
32. יש להסתפק אם כוונתו רק להתמודד עם בעיית 'אין גופו ממוין' שקיימת בשטרות כסף שעניינם התחייבות ממשלתית, כפי שהיה בזמנו. לפי זה שטרות כסף בימינו, שאינם בגדר שטר חוב, הם בגדר כסף גם אם הונפקו שלא על ידי הממשלה, או שמא התבחין "אמצעי תשלום" מותנה דווקא בהנפקה על ידי השלטון.
33. יש לדון אם התנאי 'גופו ממוין' במטבע מהותי להגדרת המטבע, או שהוא נובע מלשון התורה 'כסף' שמשמעה מטבע הכסף שהיה בזמן התורה שהיה ממשי ונייד. אין בכך נפק"מ להלכות שדורשות כסף, בהן נדרש כסף דומה למקורי, אבל עשויה להיות נפק"מ להלכות שנאמרו על כסף, שיתקיימו גם בלי התנאי 'גופו ממוין' ככל שאינו מהותי [אמנם לגבי שאין מטבע נקנה ונעשה חליפין (ב"מ מה, ב, שו"ע חו"מ רג, א) אין נפק"מ, שכן הדין אינו מהותי למטבע אלא בכך שמטבע נחשב 'אין גופו ממוין' לגבי חליפין, ראו רמב"ן ורשב"א שם, וממילא כל ש'אין גופו ממוין' לא ייקנה בחליפין. אולם תיתכן נפק"מ לגבי הלוואת מטבע במטבע, וראו להלן הערה 44].
- נראה להוכיח שההגדרה 'גופו ממוין' מהותית להגדרת המטבע: 1. בב"מ מד, ב דעת רבי בצעירותו שמטבע זהב נחשב מטבע יותר ממטבע כסף, למרות שכסף נויל יותר, שכן זהב חשוב יותר. חשיבות הזהב היא בעדיפותו בשמירת הערך, תחום השייך ל'גופו ממוין'. העדפת מטבע זהב אפשרית רק אם 'גופו ממוין' מהותי למטבע. 2. פדיון הבן נעשה לדעת רבי גם בעבדים וקרקות אך לא בשטרות, הגמרא (בכורות נא, א) פירשה שרבי מרחיב לדרוש ב'ריבוי מיעוט וריבוי ביחס ליחמשת שקלים' שבתורה. ההעדפה של עבדים וקרקות על פני שטרות מלמדת שהגדרת 'גופו ממוין' מהותית לכסף, שאם לא כן יעדיף רבי לרבות שטרות ולמעט עבדים וקרקות.
34. ראו אנציקלופדיה-עברית ערך 'כסף', עמי' 953-954.

הפוסקים דנו במעמד ההלכתי של אמצעי התשלום שהשתנו במשך הדורות. בזמן חז"ל השתמשו במטבעות העשויים מחומרים יקרים השווים קרוב לערך הנקוב עליהם. אולם לעיתים הוסיפו השלטונות למטבע המתכת סיגים שהפחיתו את ערכו הנקוב.³⁵ בהמשך, עברו להשתמש בשטרות נייר ובהם התחייבות ממשלתית לשלם את ערכם במתכות או במטבעות (להלן, שטרי התחייבות).³⁶ לאחר מכן עברו לשטרות נייר שהונפקו לפי כמות הזהב הקיימת אצל הממשלה המנפיקה.³⁷ כיום לשטרות נייר וגם למטבעות אין גיבוי במתכות יקרות, והממשלות מנפיקות אותם לפי הבנתן. ערכם נובע מביטחון שהממשלות לא יציפו את השוק בכסף אלא ינפיקו כמות מוגבלת, וכן שיהיה קשה לזייף כסף דומה. כמו כן, החוק³⁸ מחייב לקבל תשלום בכסף ממשלתי. התוצאה היא שהציבור משתמש בהם כאמצעי תשלום וכאמצעי לשמירת ערך.

במעבר לשטרי התחייבות, נחלקו הפוסקים אם למרות השינוי מעמד השטרות ככסף.³⁹ הסוברים שדינם ככסף נימקו שגם בזמן חז"ל ערך המטבע היה גבוה משווי המתכת שבו, והרי שאין צורך שערך ההילך יהיה שווה לערך החומר ממנו הוא עשוי.

המעבר לשטרות ללא התחייבות ממשלתית לתת תמורה, זכה אף הוא להתייחסות, ואף הוא שנוי במחלוקת. לדעת החזון-איש (דמאי ג, יב) שטר נייר שבזמנו דינם ככסף. כך כתב גם במנחת-שלמה (א, כז): "נקטינן שגם בזמנו שטרי כסף הרי הם כמטבע שגופו ממון ולא כשטרות". ואילו לדעת האגרות-משה (יו"ד ב, קיד), אין לשטרי נייר דין 'כסף', לענין שהוא המודד את הערך וערכו שלו יציב ואינו עולה ויורד (מה שמשפיע על דיני ריבית, כפי שיוסבר לקמן). האגרות משה לא התייחס להלכות שבהן צריך מטבע דווקא.

לאור האמור, לדעת החזון-איש והמנח"ש, מטבע דיגיטלי יכול לשמש באופן עקרוני ככסף, ובלבד שימש כאמצעי תשלום. לדעת החת"ס הדבר מותנה גם בכך שיונפק ע"י מדינה. היקף השימוש במטבע כתנאי להגדרתו כ'כסף', יבואר להלן לגבי מעשר שני.

ה. הגדרת כסף דיגיטלי לעניינים הלכתיים מסוימים

1. ריבית

הלוואת חפץ תמורת חפץ זהה אסורה מדרבנן, שמא יעלה מחירו ושווי החפץ כשיוחזר יהיה גבוה משווי החפץ שהולווה (ב"מ סב, א). הלוואת כסף מותרת, כיוון שהלכתית הכסף הוא המודד את הערך, וערכו שלו לעולם אינו משתנה.⁴⁰ מה דין הלוואת מטבע דיגיטלי?

35. ראו: שו"ת ר"י מיגאש, קצה; ביאור-הגר"א יו"ד שה, ד; שו"ת חתם-סופר ה, קפז.
36. שו"ת חת"ס ג, קכו, מתאר שבשלב זה מי שהוכיח שאיבד שטר קיבל את תמורתו. ר' אנצ"ת 'כסף' הערה 108.
37. ראו אנציקלופדיה-עברית ערך 'כסף', עמ' 960-961.
38. בישראל: חוק בנק ישראל פרק ז סעיף 41 (ב).
39. סיכום הדעות באנציקלופדיה-תלמודית ערך 'כסף', טורים תרלט-תרמ והערות 111-113, 123.
40. נימוק זה עשוי להישמע מוזר בעיני קורא בן זמננו, הרגיל לשינויי השער שבמטבע ולמושגי האינפלציה והדפלציה. עלולה לעלות מחשבה שערך המטבע בזמן חז"ל היה קבוע עובדתית, ואם כן בזמנו אמורים לאסור הלוואת כסף בכסף שמא יעלה ערכו. אך לאמתו של דבר חז"ל הכירו את שינויי ערך המטבע (ראו ב"ק צז, ב-צח, א, בבא בתרא צא, ב) והדיון ההלכתי לגבי מטבע זהב וכסף איזה מהם 'טיבעא' ואיזה 'פירא' יוכיח שהיו שינויי שער במטבעות [משוער ששינויים אלו היו איטיים יותר מבזמנו Milton Friedman., Money Mischief: Episodes in Monetary History p 190 קובע שעד להדפסת שטרות נייר היו שיעורי האינפלציה נמוכים משיעורם לאחר הדפסת שטרות נייר]. העיקרון שהמטבע 'לא משתנה' מבטא תפיסה הלכתית, שהעושר והמסחר תלויים במטבע, ושאר כל הסחורות נמדדות ביחס אליו.

בכלל האיסור להלוות חפץ תמורת חפץ, אסור להלוות גם מטבע שאינו העיקרי בשוק (הלוואת מטבע זהב תמורת מטבע זהב),⁴¹ לכן, במצב הנוכחי, שמטבע דיגיטלי איננו המטבע העיקרי,⁴² אסור להלוות אותו תמורת השבתו (אלא אם כן יש ללווה מטבע כזה ברשותו בשעת ההלוואה⁴³) כדין הלוואת חפץ בחפץ. המצב ישתנה אם וכאשר יונפק מטבע דיגיטלי ממשלתי, שישמש כמטבע עיקרי.⁴⁴

2. מעשה הקניין לצורך העברת בעלות

הלכה היא שמטבעות כסף נקנים במעשי הקניין הבאים: משיכה, הגבהה, חצר, ואגב קרקע,⁴⁵ ואינם נקנים בשטר, בחליפין ובכסף. לגבי הקניית מטבע דיגיטלי ניתן להעלות על הדעת שני מעשי קניין אפשריים:

1. הקנאת אמצעי האחסון (=הארנק) שבו נמצא המטבע, בפועל או לפחות לצורך הקניין.
2. תהליך קנייה המבוצע ונרשם במערכת המנהלת את המטבע.

באופן הראשון - קניית ההתקן הפיזי שהוא מיטלטל, תיעשה ע"י מעשי הקניין המתאימים הנדרשים לקניין מיטלטלין: משיכה, הגבהה, חצר, קניין סודר או אגב קרקע.⁴⁶ העברת הבעלות על אמצעי האחסון תקנה גם את הכסף הדיגיטלי.⁴⁷

האופן השני תקף משום סיטומתא ומנהג הסוחרים.⁴⁸ היות שהדרך המקובלת להקנות את המטבע היא באמצעי הדיגיטלי המקובל - מועיל מעשה קניין זה הלכתית.⁴⁹ דרך נוספת לתקפו היא בכך שבמכירה לא מתבצעת העברה בפועל של החלקיקים הפיזיים שבידי המוכר לקונה, אלא נוצר אצל הקונה עותק חדש של הנתון הדיגיטלי בהתקן האחסון שבידו, ועותק זה מאושר במקום הנתון הדיגיטלי שבידי המוכר, כך שהקונה זוכה בנתון דיגיטלי שהוא עצמו יוצר לעצמו, ושיך לו כיוצר.

3. חילול מעשר שני

חילול פירות מעשר שני לצורך העלאת דמיהם לירושלים, נעשה רק על מטבע שיש עליו צורה' (בניגוד לחתיכת כסף לא טבועה - אסימון בלשון הגמרא) ו'יוצא בהוצאה',

41. ב"מ מה, א; שו"ע יו"ד קסב, א.

42. דעת האגרות-משה (יו"ד ח"ב, קיד) ששטרות כסף שבזמננו אין דינם ככסף לעניין זה, היות שאין להם ערך עצמי. למרות זאת לדעתו מותר להלוותם משום דינא דמלכותא דינא, שמחייב להחזיר את אותו מטבע גם כשהתייקר. לדעתו אסור להלוות מטבע שאינו ממשלתי דיגיטלי ושאינו דיגיטלי גם כשהוא המטבע העיקרי.

43. ב"מ עה, א; שו"ע יו"ד קסב.

44. ככל שמטבע דיגיטלי יהיה אמצעי התשלום העיקרי, הרי שגם אם נניח שאין בו ממש או שאין גופו ממון כנידון לעיל, היות שההיתר להלוות מטבע במטבע נובע מכך ששינויי השער אינם מתרחשים במטבע, די בהיותו אמצעי התשלום העיקרי להתיר הלוואת מטבע במטבע.

45. שו"ע חו"מ רג, ט.

46. שו"ע חו"מ קצה, א; קצח, א-ב; רב, ב.

47. חלק מהמטבעות הדיגיטליים דורשים אימות באמצעות סיסמה, ומכירת הארנק אינה יכולה לחייב את מסירת הסיסמה, אך אי מסירת הסיסמה תהווה עילה לטענת מקח טעות.

48. ב"מ עד, א; שו"ע חו"מ רא, א.

49. ניתן לחדש שהעברת הבעלות בדרך של רישום אינה נזקקת לימנהג הסוחרים, משום שהיכולת בפועל לשלוט במטבע דיגיטלי היא בהתאם לכללי התוכנה וממילא היא מהווה אמצעי קניין. (ראו בדומה לכך באג"מ אה"ע א קד). [כשהראיה לכך יש להראות שכלל שהקניין מציאותי יותר יש בו פחות תנאים: יבמה נקנית בביאה גם בלי כוונה ובקטן, חליצה צריכה כוונה ואינה בקטן. קידושי אשה צריכים עדי קיום לעומת נישואין שאינם צריכים (ראו: או"ש אישות י, ב). ייבום ונישואין מציאותיים יותר מקידושין וחליצה].

קרי, משמש כאמצעי תשלום. דין זה הוא אחד הדינים היחידים שהצורך בכסף בהם הוא מן התורה, וממילא אפשר לבחון באמצעותו את המשמעות של המטבע הדיגיטלי.

יש לברר⁵⁰ באיזו מידה צריך המטבע להתקבל כאמצעי תשלום, כך שניתן לחלל עליו מעשר שני? השאלה קיימת גם במטבע רגיל בו ייתכן פער במידת סחירותו במקומות שונים. אולם מטבע דיגיטלי פרטי אינו נמצא במקום מסוים, וגם השוק שבו הוא מתקבל כאמצעי תשלום אינו מוגדר בחוק, ונדרש להגדיר את מידת השימוש הנדרשת.

מצאנו בגמרא (ב"ק צז, ב) שתי הקלות בנוגע לדרישת השימוש כאמצעי תשלום:

1. מטבע שנפסל על ידי השלטון במקום אחד, ומתקבל במקום אחר - ניתן לחלל עליו.⁵¹
 2. חכמים תיקנו שכל המטבעות ישמשו 'הילך חוקי' בירושלים, וכך ניתן לחלל עליהם. ברור שגם אחרי התקנה מידת השימוש במטבעות השונים לא הייתה זהה, והייתה תלויה גם ברצונם של הקונים והמוכרים, ובכל זאת, בכך הוכשרו כל המטבעות.⁵²
- מכאן ניתן להסיק לגבי מטבע דיגיטלי, שדי בכך שיש בירושלים עסקים שמקבלים אותו כאמצעי תשלום, למרות שהם מהווים שם מיעוט קטן, כדי לאפשר לחלל עליו.
- גם אם פירות המעשר במקום אחד והמחלל במקום אחר, נראה שאפשר לחלל על מטבע דיגיטלי בכל מקום, היות שהמטבע הדיגיטלי ניתן להעברה מיידית לירושלים, וממילא הוא סחיר כבר כעת.⁵³ ראו בהערה⁵⁴ לגבי מטבע דיגיטלי שאינו סחיר בירושלים.
- לגבי דרישת הצורה על המטבע, מלשונות הגמרא⁵⁵ והראשונים⁵⁶ נראה שעיקר משמעה של הצורה הוא שהמטבע משמש כאמצעי תשלום, ולא דווקא הטבעת הצורה על

50. מלבד החשיבות הכללית לברור ההלכה, ישנה חשיבות מיוחדת להלכה זו. שכן ההלכה המאפשרת לכתחילה לחלל מעשר שני שלא בשוויו, תקפה רק כשאי אפשר לאכול מעשר שני בירושלים, ראו: שו"ע יו"ד שלא, קלג, ושו"ך ס"ק קמט. במהרה יבנה המקדש ותשוב הטהרה, ויהיה צריך לחלל מעשר שני בשוויו. היות ששמירת הטהרה מורכבת (ראו: הרב עזריה אריאל 'שערי טהרה' פרק יב) סביר שלפחות בתקופה הראשונה תתייחד אכילת מעשר שני לחברים מקפדי טהרה היושבים לפני ה', וביטחונם הכלכלי מסופק באמצעות מעשר שני (כעיקר הדין שמעשר שני בתחילה ניתן לחברים בירושלים, ירושלמי מעשר שני ה, ה). הדרך הנוחה לחילול היא באמצעות מטבעות דיגיטליים באפליקציה ייעודית שתאפשר תכנון וניהול של משק המעשר.
51. רמב"ם (מעשר שני ד, יד) לא הביא שמחללים כשאפשר להוליך את המטבע למקום אחר, אולם לרוב הראשונים מחללים, ראו סיכום הדעות בדרך-אמונה מע"ש ד יד צז וצה"ל קמו-קמו.
52. לתוסי' (ב"ק צז, ב, מירושלמי שקלים) התקנה לא נועדה למעשר, וברור לגמרא שמספיקה למעשר.
53. לדעת רוב הראשונים (לעיל הערה 51) שמטבע שניתן להביאו לירושלים מחללים עליו, אין חשיבות למקום המטבע ככל שיוצא בירושלים. גם לרמב"ם שצריך שיצא המטבע במקום שנמצא האדם המחלל, נראה שניתן לחלל על מטבע דיגיטלי היוצא בירושלים. היות שביצוע העסקה במטבע דיגיטלי נעשה בהתעלם ממיקום כוון האחסון, נחשב המטבע כסחיר בירושלים בלי להתחשב במיקום אמצעי האחסון.
54. האמור מתייחס למטבע דיגיטלי המשמש למסחר בירושלים. כגון מטבע מקומי או בינלאומי. על מטבע של מדינה אחרת שאיננו משמש למסחר בארץ ישראל לכאורה אין מחללים. אולם נראה שכל שהמחלל יכול לקנות במטבע זה בפלטפורמות מסחר אינטרנטיות המאפשרות קניית חפצים ושילוחם אליו, נחשב המטבע כיוצא בהוצאה במקומו, שכן גם ממקומו יכול לקנות בו. סברה זו רלוונטית גם לגבי מטבע חוץ קלאסי.
55. הגמרא (ב"מ מה, ב) ביארה שמטבע אינו נעשה חליפין מפני ש'דעתיה אצורתא וצורתא עבידא דבטלה', כלומר שדעתו על היות המטבע הילך חוקי, העשוי להתבטל. כאן המילה 'צורה' משמעה 'הילך חוקי' ולא ציור פיזי.
56. תוסי', רמב"ן, רשב"א, ריטב"א בב"מ מד, א; רשב"א עירובין לא, ב; ריטב"א סוכה מא, א ורי"ש מעשר שני א, ב, ביארו את ההלכה הדורשת לחילול 'דבר שיש עליו צורה' ופוסלת מטבע שאינו טבוע, בהגדרה: 'דבר שיש עליו צורה חשובה ויוצאה בהוצאה'. ר' יהונתן (שבת קכו, ב): 'שיש עליו צורה שיוצאה ועוברת לסוחר'.

המטבע.⁵⁷ כך גם מבואר מדברי חלק מהאחרונים⁵⁸ הסוברים שאפשר לחלל מעשר שני על שטרות כסף מנייר, מכאן שאין צורך בהטבעה דווקא. יש להוכיח זאת גם מכך שדרישת 'דבר שיש עליו צורה' נאמרה בגמרא (ב"מ מז, ב) כדי לרבות מטבע שאינו עשוי ממתכת כסף אלא ממתכות אחרות. ממילא נראה שדרישת 'יש עליו צורה' אינה דרישה נוספת מעבר לדרישה שהמטבע יצא בהוצאה שהרי לא נאמרה כדרישה מצמצמת אלא כמרחיבה, ונועדה לכלול כל מטבע המשמש כאמצעי תשלום.⁵⁹

4. פדיון הבן

פדיון בן בכור נעשה בכסף ובשווה כסף, אולם לא בשטרי חוב.⁶⁰ כאשר התחדשו שטרות הכסף הממשלתיים דנו הפוסקים⁶¹ אם דין שטרות אלו ככסף או כשטר חוב. בזמננו שהממשלה אינה מתחייבת להעניק דבר תמורת הכסף, ברור שאין לראות את בכסף שטר חוב. הוא הדין לגבי מטבע דיגיטלי שאיננו מהווה שטר חוב אלא חפץ שניתן לבצע בו עסקים. אלא שהסיבה שאין פודים בשטרות היא משום שאין גופם ממון, ולכן פדיון הבן במטבע דיגיטלי תלוי בשאלה אם מטבע זה נחשב גופו ממון או לא. לעיל הצענו שמטבע דיגיטלי נחשב דבר שגופו ממון וממילא אפשר לפדות בו בן בכור, גם אם נניח שאין לו דין כסף, שכן בכור נפדה בשווה כסף.

5. מחצית השקל

במשנה (בכורות מט, ב) נקבע, שהמצוה לתת מחצית השקל בכל שנה למקדש, מתקיימת דווקא בכסף ולא בשווה כסף. לדעת 'ערוך השולחן העתיד' (פב, ה) המצוה דווקא במטבע העשוי מהמתכת כסף, ולדעת המנחת-חינוך (מצוה קה, א) בכל מטבע המשמש כאמצעי תשלום.⁶² היות שמטבעות ממתכת כסף אינם אמצעי תשלום חוקי כיום, הדרך לקיים את מצוות מחצית השקל (כשייבנה המקדש, בקרוב בימינו) היא במטבעות רגילים. מה דינו של מטבע דיגיטלי? היות שהוסק לעיל שדינו ככסף, לכאורה אפשר לתת מטבע דיגיטלי למחצית השקל.

אולם נראה שלעניין זה יש הבדל בין מטבע דיגיטלי ממשלתי, למטבע דיגיטלי שאיננו ממשלתי. שכן בירושלמי (שקלים ב, א) נאמר שאין פורטים את השקלים ליהלומים שמא יוזלו היהלומים וייגרם הפסד להקדש. היות שכיום מטבע דיגיטלי מבוזר סובל

57. במשנה (מעשר שני א, ב) 'אין מחללים מעשר שני לא על אסימון ולא על המעות שאין יוצאות', ובגמרא (ב"מ מז, ב) אסימון הוא פולסא, ולרש"י ורמב"ם (מעשר שני ד, ט) הכוונה לחתיכת כסף לא מוטבעת. אם כן, הצורה היא לכאורה דרישה נוספת מלבד יציאת המטבע בהוצאה. אך אין הדבר כן, אלא שלדעת רבי ישמעאל (שעליה חולקת המשנה במעשר שני) מחללים על כסף לא מוטבע מפני שינצרר ביד, דהיינו שהוא משמש להעברת ערך ממקום למקום בהיותו נייד ומשתמר, ובכך יש חשיבות למתכת הכסף, על זה הוסיפה המשנה שאין לראות בתכונות אלה לבדן יוצאה בהוצאה, שכן אין בו צורה, כלומר שאינו משמש כאמצעי תשלום.

58. שו"ת חתם-סופר חו"מ, קפז לגבי מעשר שני. וחזו"א דמאי ג, יב מעיקר הדין.

59. מקובל במחקר (ראו אנציקלופדיה-עברית ערך 'נומיסטיקה', עמ' 955) שהטבעת צורה במטבעות החלה במאה השביעית לפנה"ס באסיה הקטנה, והמטבעות הראשונים שנמצאו בארץ הם מהתקופה הפרסית. כיצד אפוא התקיים הדין של 'יוצרת הכסף' בתקופה שלפני הטבעת המטבעות? החתם-סופר בפרושו על התורה (תורת-משה שמות ג, כב) ורבי מאיר אריק (טל תורה ב"מ מז, ב) הבינו שטקסטים הוטבעו בשלב מוקדם ודי בהם ליצורה, אולם הממצאים המקובלים שונים. נראה מכך שעיקר דרשת 'כסף שיש עליו צורה' היא כסף המשמש כאמצעי תשלום, ובמצב שבו אמצעי התשלום הוא כסף לא מוטבע גם כסף כזה נחשב כיש בו צורה.

60. משנה בכורות מט, ב; נא, ב; רמב"ם ביכורים יא, 1; שו"ע יו"ד שה, ג.

61. ראו אנציקלופדיה-תלמודית ערך 'כסף' טורים תרלח-תרמא והערות 110-113, 123-126, ובפרט הערה 129.

62. לפירוט השיטות ראו שקל הקודש על רמב"ם הלכות שקלים א א (ס"ק יג). ובביאור ההלכה שם ד"ה מחצית השקל כסף. וראו עוד אצל הרב פרידמן (לעיל הערה 13, עמ' 88-91).

מתנודתיות גדולה בערכו, מסתבר שאין לתת שקלים במטבע תנודתי למרות שיש לו דין מטבע, משום הפסד ההקדש.

ו. סיכום

1. נתונים דיגיטליים נחשבים דבר שיש בו ממש ודבר שגופו ממון, ולכן הבעלות והסחירות שלהם הן כשל חפץ פיזי רגיל. מפני ששינויי החלקיקים שבאמצעי האחסון הינם ממשיים, וקיימת אליהם גישה ויכולת שימוש.
2. מלבד זאת יש בעלות על נתונים דיגיטליים מכוח המנהג ומכוח 'דינא דמלכותא'.
3. מטבע דיגיטלי הוא ככל נתון דיגיטלי לעניין בעלות על המטבע ולעניין היותו סחיר.
4. מטבע דיגיטלי נחשב כסף בדיני התורה, היות שהוא דבר ממשי שגופו ממון.
5. במהלך הדורות חלו שינויים באופי הכסף, במהלכם הגיע הכסף למצב שבזמננו, בו:
 - א. לא קיים ערך לחומר ממנו עשוי הכסף; ב. לא קיימת התחייבות ממשלתית לתת תמורה לכסף; ג. הממשלה אינה מחזיקה נכסים כנגד הכסף המונפק. למרות זאת הדעה הרווחת והמנהג להתייחס לשטרות ומטבעות הממשלתיים ככסף בדיני התורה.
6. כדי שמטבע יחשב ככסף, עליו לשמש כאמצעי תשלום, ולדעת חלק מהאחרונים לשמש כהילך חוקי של הממשלה. לכן מטבע דיגיטלי מדינתי יהיה דינו ככסף לדברי הכול, ומטבע דיגיטלי שאינו מדינתי, יחשב ככסף רק לחלק מהאחרונים.
7. הקניין להעברת בעלות על מטבע דיגיטלי יתבצע ע"י הקנאת אמצעי האחסון באחת מדרכי הקניין של מטלטלים: משיכה, הגבהה, סודר, חצר ואגב קרקע, או ע"י העברת המטבע בדרך המקובלת בפלטפורמת המסחר שלו, מדין סיטומתא ומנהג הסוחרים.
8. למרות שכעיקרון דין מטבע דיגיטלי ככסף, בהלכות מסוימות ישנן דרישות נוספות:

ריבית - היות שאסור מדרבנן להלוות מטבע שאיננו המטבע העיקרי, ככל שמטבע דיגיטלי איננו המטבע העיקרי, אסור להלוותו בתמורה להחזרתו.

חילול מעשר שני - נראה שמטבע דיגיטלי יש עליו צורה לחילול מעשר שני, שעיקרה של הצורה היא שהמטבע יצא בהוצאה, גם אם אינו משמש כאמצעי תשלום בכל חנות. ככל שניתן להשתמש במטבע כאמצעי תשלום בפלטפורמה אינטרנטית, מתמלאת הדרישה שהמטבע ישמש כאמצעי תשלום במקום של המטבע ושל האדם המחלל.

פדיון הבן - ניתן לפדות את הבן במטבע דיגיטלי. דין זה נכון גם אם מטבע דיגיטלי אינו נחשב כמטבע, ככל שנחשב דבר שגופו ממון.

מחצית השקל - נחלקו אחרונים אם למחצית השקל נדרש מטבע כסף דווקא או שדי בכל מטבע. לדעה שדי בכל מטבע ניתן לתת מחצית השקל ממטבע דיגיטלי. אולם מטבע דיגיטלי תנודתי אינו כשר למחצית השקל.